

Nils Århammar:

Friso-Jutica

Hvad betyder *karn-* i det sønderjyske ord for 'våbenhus'?

Den i "Ord & Sag" 12 (1992) åbnede frisisk-jyske diskussion har vist sig at være frugtbar for begge sider (sml. nr. 15 og 16)¹ og skulle da gerne fortsættes ved lejlighed. En sådan byder Ove Rasmussens interessante og veldokumenterede artikel "Våbenhus, skriftehus, karnhus" i festskriftet til professor emer. Inger Ejkskjær (Kbh. 1996).² Om det sidstnævnte ords oprindelse skriver forfatteren:

Det sønderjyske *karnhus* bærer vidnesbyrd om en anden brug af våbenhuset. Førsteleddet er antagelig indlånt fra tysk *karner* (= benhus), jf. også engelsk *charnel*, *charnel-house* (= benhus, ligehus). Når våbenhuset i Sønderjylland har fået betegnelsen *karnhus*, hænger det formentlig sammen med, at man her har opbevaret opgravede knogler fra kirkegården, når man genanvendte en gravplads. Våbenhuset er da også stedvis blevet kaldt *benhus*, ligesom våbenhuset ved Bedsted kirke (øst for Løgumkloster) i 1829 omtales som "*das sogenannte knockenhaus*".

¹ Torben Arboe Andersens og Karen Margrethe Pedersens artikel om de jyske ord for 'forpløjning'; det sydvestjyske *anjet* (< gl. *andhøvd*) kaster nyt lys over Sild-målets *anhaur* (-*haur* = "hoved") og ældre nedertysk *Anhöft* i egnen nord for Bredsted, der jo begge må være overtaget fra jysk (jf. anderledes Nordfries. Jahrbuch 1990/91, s. 96); men er *-høvd* virkelig et dansk arveord (sml. N.Å. Nielsen: Dansk etym. ordbog: *høved* < mnty.)?

² Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt. Til Inger Ejkskjær på halvfjerdsårsdagen den 20. maj 1996. Udgivet af Institut for Dansk Dialektforskning (Red.: Bent Jul Nielsen og Inge Lise Pedersen). Artiklen er (i let revideret form) genoptrykt her i Ord & Sag s. 12 ff.

Det tyske *karner*, som Ove Rasmussen henter fra den af brødrene Grimm påbegyndte store “Deutsches Wörterbuch”, er dog vistnok kun sydtysk og kan således næppe danne udgangspunktet for sønderjysk *karnhus*.

Heldigvis bevarer de nordfrisiske dialekter ældre former af ordet, der er i stand at kaste nyt lys over dets etymologi, dvs. dets oprindelige eller egentlige betydning.³ Det ældste og vigtigste belæg stammer fra Boy Jacobsen, født 1697 i Sterdebøl nord for Bredsted, som glosserer ‘Vorhof, atrium’ i Steinbachs tysk-latinske ordbog med *Karrienhüß vaar dä Siörk* (‘K. foran kirken’).

Ligesom Albrecht Johannsen allerede i begyndelsen af fyrrerne fandt frem til,⁴ går dette *karrien-* tilbage til middelalderlatinets *carena*, der gennem kirkesproget fandt indpas også i de germanske sprog, f.eks. oldfrisisk og -svensk *karina* ‘fyre dages faste, pålagt som kirkebod’.⁵ Man må gå ud fra, at ordaccenten er blevet forskudt til første stavelse i *Karrienhüß* (“den germanske begyndelsesbetoning”), og vejen er dermed åbnet for videre formel nedslidning til *kai(e)nhüß* (Gøs herred) og *karnhüß* (Kær herred) – den sidste form næsten identisk med ordets sønderjyske form.

I de nordlige frisiske fastlands- og ødialekter betegnes våbenhuset med et andet ord, som dog tager sit udgangspunkt i det samme betegnelsesmotiv som *karnhus*. Den oprindelige form *karfestershüüs* finder vi hos L.Fr. Mechlenburg og Chr. Johansen, der omkring midten af det 19. årh. optegnede Amrom-dialektens ordskat. Ordet er overleveret i oldfrisisk i omtrent den samme form - *karfestere* - og betyder ‘en som har fået pålagt at gøre bod ved at afholde fyre dages faste’.⁶

Takket være ovennævnte nordfrisiske belæg er det således kommet til at stå fast, at det sønderjyske *karnhus* ikke har fået sit navn efter dets funktion som benhus, men at det går tilbage til det samme betegnel-

³ Jeg takker Alastair Walker fra det nordfrisiske ordbogsarkiv ved universitetet i Kiel for tilsendelse af materiale, bl. a. Dietrich Hofmanns bearbejdelse af de forskellige nordfrisiske belæg.

⁴ Albrecht Johannsen: *Das Vorhaus an den nordfriesischen Kirchen* - i Klar Kimming nr. 72/74 (1941), s. 60-72 (genoptrykt i *Fries. Jahrbuch* 1955, s. 219-229), en grundig - også sproglig - undersøgelse.

⁵ Sml. særlig det følgende belæg i Kalkar: *Ordbog til det ældre danske sprog*. 1881 ff. (II, 485): “*siw (= 7) karener och swo VII aars skreffft*”, hvor førsteledet i *karnehus* og *skriftehus* forekommer side ved side.

⁶ *kar-* er et oldgerm. ord med betydningen ‘sorg, bekymring’, bevaret i ty. *Karfreitag* (*langfredag*)/*Karwoche* (*den stille uge*) og eng. *take care of*.

sesmotiv som *skriftehus* og dets jyske varianter *skrøw(t)es* og lignende. Om dette skriver Ove Rasmussen i festskriftet til Inger Ejskjær:

Når man i de syd- og sønderjyske områder ... har anvendt betegnelserne *skriftehus* og *skrifte*, skyldes det givetvis, at bygningen har været anvendt til skriftemål. Den katolske kirke forpligtede ved Laterankonciliets beslutning 1215 enhver til mindst 1 gang om året at skrifte for sognepræsten som forudsætning for absolution. Det påbudte skriftemål blev ganske vist afskaffet af Luther, men anbefalet som en frivillig handling. Ved siden af det private skriftemål havde man det såkaldt åbenbare (dvs. offentlige) skriftemål, hvor synderen måtte skrifte i menighedens påhør. Det åbenbare skrifte var en hyppigt anvendt straf for samleje uden for ægteskab frem til 1767. Skriftemåls-institutionen har altså levet i bedste velgående, da våbenhusene i 1400-tallet er blevet almindelige, og der er god grund til at antage, at den bodfærdige har måttet stå skrifte her, før han/hun fik adgang til kirken.

Hvad angår ordet *karnhus*' geografiske herkomst, ser det ud til at have været begrænset til Slesvig stift. I hvert fald er det ikke lykkedes mig at finde spor af betegnelsen længere sydpå, ja, den er tilmed kun afhjemlet fra de danske og nordfrisiske dialekter nord for Slesvig by.

Ove Rasmussen, der har studeret den pågældende faglitteratur, mener at man i Jylland først i løbet af 1400-tallet er begyndt at opføre våbenhuse som tilbygning til landsbykirkerne.⁷ På grund af ordets udbredelse vil det synes mig rimeligt at udgå fra en oprindelig dansk, i dette tilfælde sydslesvigsk orddannelse **karinehus*, der så blev overtaget af friserne i Kær herred og i Nørre og Sønder Gøs herreder, hvor danskere og frisere gennem århundreder levede i symbiose med hinanden.⁸ Det er for øvrigt det samme område, hvor da. *barsel* og *barsel-seng* (oversat til frisisk *barsel-/bårselbeed*) fortrængte de ældgamle frisiske betegnelser *guume(-)* og *sulme(beed)*.⁹

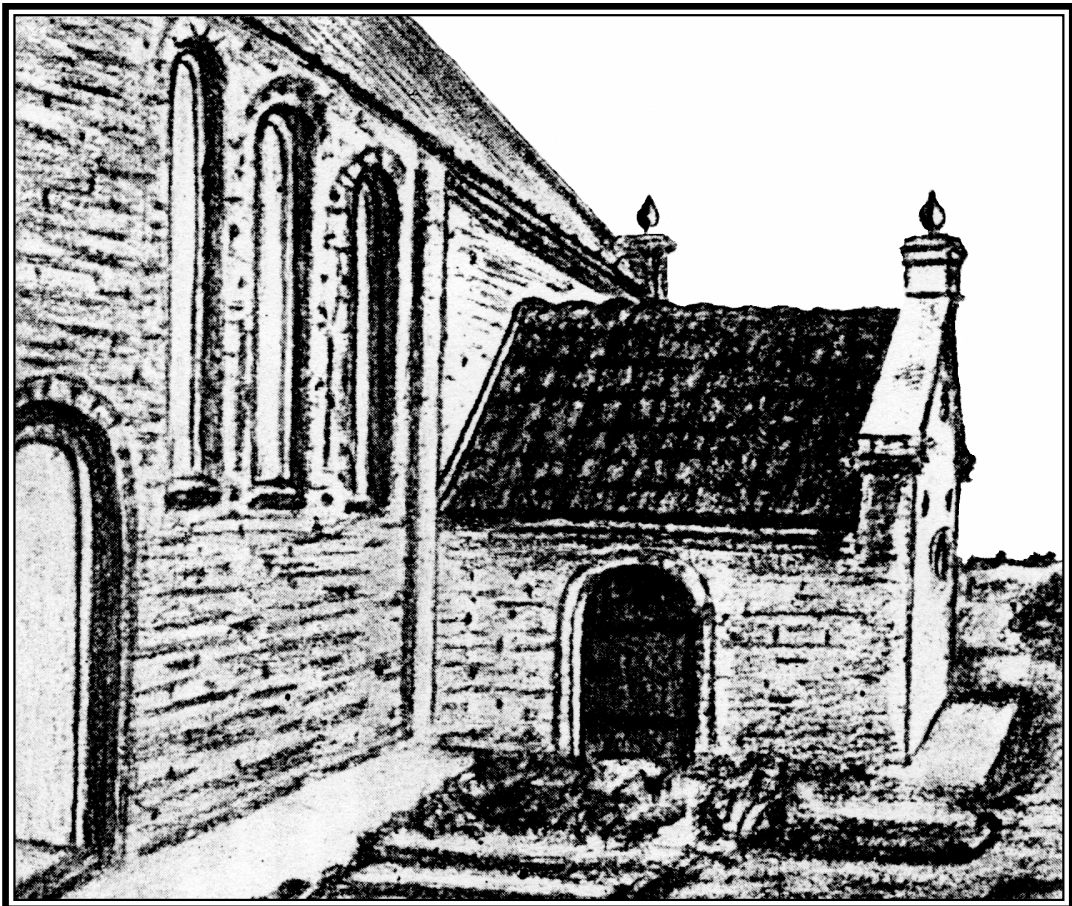
⁷ Albr. Johannsen (se fodnote 4) antager for Nordfrisland og Angel en betydeligt højere alder. Sml. også Hugo Johannsen i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder XIX (Kbh. 1975), sp. 518 ff.; allerede her findes for øvrigt sammenstillingen med ty. *Karner* 'benhus'.

⁸ Sml. "Nørre og Sønder Gøs herred. Sydslesvigske egne og byer", udg. af Poul Kürstein (Forlaget Skandia, Flensborg 1969).

⁹ Sml. Erik Rooth: Nordfriesische Streifzüge. Laut- und Wortgeographische Studien (Lund 1929). - Også *striit(j)* 'midtergangen i kirken' er lånt fra dansk (< gl. *stræte* "stræde"), se Ernst Löfstedt: Die nordfries. Mundart des Dorfes Ockholm und der Haligen I (Lund 1928), s. 118.

Synonymet **karfestereshus*, som danner grundlaget til de senere tit stærkt forvanskede dialektformer på det nordlige fastland og øerne, må vel nærmest betragtes som en intern frisisk orddannelse, dog sandsynligvis i tilslutning til glda. **karinehus*. Man ville endog kunne gå et skridt videre og tænke sig, at dette igen er dannet efter forbillede af *skriftehus*, hvoraf førsteleddet *skrifte-* menes at være indkommet til Danmark i forbindelse med den tidlige engelske mission.

Facit af denne lille ord- og sag-studie er altså dette: For våbenhuset eksisterer der indenfor de jyske og nordfrisiske dialekter kun to betegnelsesmotiviske hovedtyper, nemlig 'bodgørelseshus' i syd(vest) og 'opbevarelsessted for våben ved kirkegangen' i nord(øst).

Våbenhuset ved en nordfrisisk kirke. Fra Friesisches Jahrbuch 1955.